

675/50

21311

COBISS ©

Д-р ДРАГОЉУБ ЈОВАНОВИЋ

**СОЦИЈАЛИЗАМ
И
СЕЉАШТВО**

БИБЛИОТЕКА

ПОЛИТИКА И ДРУШТВО

ИЗДАВАЧНА ЗАДРУГА
„ПОЛИТИКА И ДРУШТВО“ с.о.ј.

ОСНОВАНА 1938 ГОД.

Пошт. фах 939
Чеков. рачун 57.763

Драшновићева 14/1
Телефон 30-329

ИЗДАЈЕ:

Библиотеку »ПОЛИТИКА и ДРУШТВО«

од 1 јануара 1937 године

у месечним свескама мале
осмине од 3 до 6 табака,
по цени од 6—10 динара

О СВИМА

политичким проблемима, социјалним
покретима, економским потребама и
културним питањима, са нарочитим
интересом за савремена питања нашег
јавног живота

Годишња претплата за **сталне** претплатнике, **без**
обзира на појединачну цену свезака,
износи **72.—** динара, коју треба **положити уна-**
пред поштанском уплатницом или преко Чековног
рачуна број 57.763.

Ранија годишта, без свезака које су рас-
продате, нови претплатници могу добити
са 20% попушта од означене цене.

675/50
12p

10-12675-51

УНИВ. БИБЛИОТЕКА
И. Бр. 121311

Д-р ДРАГОЉУБ ЈОВАНОВИЋ

СОЦИЈАЛИЗАМ И СЕЉАШТВО

88 АТНН

1921

УНИВЕРЗИТЕТ
У Београду
Книжарница
Др Драгољуб Јовановић
Социјализам и сељаштво

БИБЛИОТЕКА
ПОЛИТИКА И ДРУШТВО

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР:

Д-р МИХАИЛО ИЛИЋ,
Д-р БОЖИДАР С. МАРКОВИЋ
Д-р МИЛОШ РАДОЈКОВИЋ

ГОДИНА V

КЊИГА 50

1941

ИЗДАВАЧНА ЗАДРУГА „ПОЛИТИКА И ДРУШТВО“ С. О. Ј.
МИЛорада ДРАШКОВИЋА, 14/1

СОЦИЈАЛИЗАМ И СЕЉАШТВО

Добро је живети, говорио је Платон, али је важније надживети, а то се може двојачко: кроз плодове свога тела и кроз *добро учињено заједници*. У својој Републици Платон је скоро у појединостима казао како треба да изгледа једно друштво уређено по социјалистичким начелима, по *мерилу општих интереса*: то је било давно пре него што је реч „социјализам“ први пут написана. За Христа се такође може рећи да је био социјалист, а сигурно је да су први хришћани живели у социјалистичким заједницама. Од онда, идеја је корачала, ширила свој опсег, односила се на све већи број људи, нашла своје пророке и мученике, стратегије и тактичаре. Од појединаца, прешла је на велике масе. Половином 19 века добила је у радничкој класи свога снажног носиоца. 1914—1918, у доба првог Светског рата, социјализам је почео да се остварује у читавим државама. Поред индустријских радника, за ту идеју почели су се загревати сељаци. Најбољи знак да се приближује својој победи: зар и хришћанство није овладало тек онда кад су га примили *пагани*, људи из поља, сељаци? То нас овлашћује да говоримо о *сељачком социјализму*, о социјализму међу сељацима.

Сељаци прихватају социјализам; социјализам продире на село — у том је његов највећи успех. То је пут ка остварењу Конфучијеве жеље: да љу-

ди буду људи; то је исто тако приближавање Христовом учењу: да људи буду браћа; то је, најзад, тежња да се људи међу собом не кољу као вуци, већ да буду сарадници.

1. СОЦИЈАЛИЗАМ СЕ ОКРЕЋЕ СЕЉАШТВУ

Израз „социјализам“ први пут је као такав употребљен тек пре сто година, 1837, у јавним расправама о идејама и реформама Роберта Овена, енглеског индустријалца-човекољупца. Исту реч је у Француској написао идуће године Пјер Леру (Leroux) један од првих француских социјалиста. 1840 већ се појавила у Паризу књига о *Модерним социјалистима*, од Рејбоа (Reybaud). Крајем 1847 Маркс и Енгелс написали су *Комунистички манифест*. Објављен је идуће године, оне године када је у Француској и у неколико земаља западне Европе, па и у нашем Подунављу, буктала политичка и у извесној мери социјална револуција. Ватра је тињала двадесет година. Поново је букнула 1871, у виду Париске Комуне: њен пламен је пробудио социјалистичке тежње свуда по свету, — у Србији преко Светозара Марковића. Социјализам је постављао одређен задатак индустријској радничкој класи: укидање капиталистичког начина производње који се заснива на профиту, укидање најамног система, укидање приватне својине. Ове идеје узеле су у радничким масама таквог маха, да је немачки канцелар Бизмарк 1886 морао донети чувени „закон против социјалиста“. Поред политичког покрета развијао се моћан синдикални, затим и задружни раднички покрет. У двадесетом веку, Социјалисти-

чка Интернационала имала је чланове у свима европским државама, у обема Америкама и Аустралији, у Јапану, у северној Африци. Социјализам није више био „баук“; у многим владама за време Светског рата седели су социјалисти. То нису били отпадници, као раније Милеран или Бријан, већ делегирани претставници. То је био први период успеха, али и прво велико искушење за један у суштини нов и млад друштвени покрет.

1. Сто година модерног социјализма

Као што се изродила Прва Интернационала од 1864, изродила се и Друга од 1889: рат и учествовање у власти упрљали су чистоту социјалне демократије. Десетинама година, чувала је она своју невиност, да је врло брзо и јевтино прода под притиском националног фанатизма. Али покрет је био сувише крепак и сувише заснован у душама народних маса да би се могао тако брзо ликвидирати грешкама партиских и синдикалних вођа. Сви разлози који су изазвали његову појаву и даље су постојали; чак су се старим разлозима надодали нови. Социјализам није плод празног маштања, већ је производ нужде. Чим нема више новог земљишта слободног за захватање; чим се у једном друштву јаве паразити који живе на туђ рачун; чим настану кризе, незапосленост, беда за највећи број; чим се покаже да су блага овога света сувише неравномерно расподељена међу људима; чим уз нерад стане неморал, — чим се све то стекне, јавља се незадовољство нижих против виших, гладних против ситих, радних против нерадника.

Та побуна долази не само у име појединих повређених интереса, већ у име једне идеје. Та идеја се раније звала хришћанство; у новије време се зове социјализам. Она се данас обраћа држави, јавној власти, позива је да се умеша, да интервенише. Она тежи томе да велики број, по могућству *сви људи дођу до онога што је сада у рукама мањине*. Она захтева да нова подела добара не буде резултат појединачног милосрђа, већ производ једне државне и друштвене организације. Та основна мисао социјализма могла је бити изневерена од појединаца; она је остала идеал народних маса. У Рату, број оних који „виде јасно“ још се увећао. Из великог светског поремећаја, идеја социјализма није изишла ослабљена. Напротив, обогатила се једним искуством, очистила се у ватреном крштењу једне велике и неколико мањих револуција.

Модерни социјализам је настао као реакција на капиталистички начин производње, нарочито после „индустриске револуције“. Почела у 18 веку у Енглеској, са употребом водене паре, техничка револуција, која је довела машинизам, поступно се пренела у Француску и Немачку, у Северну Америку, у Аустралију, на Нови Зеланд, у Јапан, у саме колоније. До Светског рата, поред свих личних и групних неслагања, поред свих разлика у методама борбе и начину изражавања, може се рећи да је социјализам био доста јединствен као доктрина и као покрет. Скоро сви су признавали Марксову науку као званично учење. Било је опште примљено уверење да је снажан капитализам услов за социјалну револуцију, и да ће до ње најпре доћи у

земљама које имају бројан и организован пролетаријат. Разилажење је настало пред сам рат. Правоверни марксисти су веровали у револуцију. Били су зато против сваке сарадње с буржоазијом, нарочито против улажења у владу заједно са грађанским странкама; били су затим против свих ратова, за генерални штрајк као средство да се инострани рат претвори у грађански рат и у социјалну револуцију. Тако звани „ревизионисти“, којима је био на челу Немац Едуард Бернштајн (1850 до 1930), сматрали су обрнуто, да је „акција све, крајњи циљ ништа“ и да треба одмах што више урадити за радничку класу: Тако ће, веровали су, друштво постепено урастати у социјализам. Опасно је чекати револуцију скрштених руку...

Правоверне марксисте пре рата водио је други немачки идеолог, Карл Кауцки. Али права борба у редовима социјалне демократије, против „ревизиониста“, „министеријалиста“ и других умерењака, настала је тек после 1914. За време рата, у скоро свима државама социјалисти су, као чланови разних влада, гледали да победи „њихова земља“. Тада је први пут јаче дошао до изражаја дотле слабо познати Лењин. Он је и сам у почетку налазио да ће до револуције најпре доћи у капиталистички развијеним земљама. То веровање упутило је његове другове Струвеа и Плеханова да у Русији, индустриски неразвијеној, сарађују са грађанским либералима на обарању царизма, да би се управо створили услови за развој капитализма, Лењин је међутим закључивао сасвим друкчије. Он је мислио овако: револуција ће лакше избити

у једној држави која је слабо организована и без јаке буржоазије, као што је била Русија, него на европском Западу, где је буржоазија способна и вешта. Западна буржоазија је умела и саму радничку класу да заинтересује за одржање данашњег поретка. Одузимајући сировине и новац од колонијалних, полуколонијалних и осталих сељачких земаља, она је успевала да доста добро награди своју радничку класу, да је подмити и корумпира; тиме је размекшавала и убијала њен револуционарни дух. Огњиште социјалне револуције морало се, услед тога, по Лењиновом мишљењу, преместити са Запада на Исток, из привредно развијених земаља у неразвијене.

На томе питању, у ствари на питању да ли сељаштво може учествовати у револуционарном процесу, подвојила се најпре руска социјална демократија; на томе питању поцепало се за време Светског рата и одмах после рата социјалистички покрет у целом свету. 1903, руски социјалисти су се поделили на већину и на мањину, на бољшевице и мењшевице. Већина је сматрала да не треба ништа очекивати од грађанске демократије.¹⁾ Мењшевици су примали револуцију теориски, али су је одлагали на неодређено време, као што хришћани одлажу Страшни суд. Бољшевици су већ од 1905 бојкотовали Думу, борили се против демократске странке Кадета и социјалиста револуционара; сматрали су да је употреба силе нешто неизбежно. Бољшевици су, као војнике револуције, поред про-

¹⁾ Лењин, *Две тактике социјалне демократије*, 1905.

летера стављали сељаке, у првом реду сиромашне сељаке. Лењин је писао о *Аграрном питању*, а једну од својих најлепших брошура посветио је *Сељачкој сиротињи*. Он је у обесправљеним сељацима видео прве и најбоље савезнике пролетаријата. Ипак је задржао тезу коју је Маркс поставио у једном предговору *Комунистичком манифесту* 1872 и у једном чланку 1875, тезу о *диктатури пролетаријата*.

За Лењина, као и за Маркса, индустриски радници остају носиоци социјализма. Али Лењин у револуционарну борбу уводи и сељаке. Он није напустио марксистичку догму о револуционарности пролетаријата, али се ослободио социјалдемократског презира према сељацима. Кад се има у виду какве су биле руске прилике, стање руских мужика, њихова некултурна и верска затуцаност, може се разумети да је Лењин тим сељацима морао дати једно вођство, као што је самој радничкој класи ставио на чело, као авангарду, једну чврсто организовану, строго дисциплиновану партију. Сељаци су добили улогу вођених, другостепених савезника, али — лед је био пробијен. Сељаци су узети у обзир као могући и неопходни борци за социјализам, то је било главно. Пошто је социјализам тежња да се ослободе од привредног и социјалног притиска најнижи друштвени слојеви; пошто то ослобођење треба да буде дело самих потлачених; пошто су, најзад, сељаци најниже постављен друштвени слој који никога не експлоатише, и то слој који сачињава више од три четвртине целогачовечанства, — морало се увидети

да без сељака не може бити правог и потпуног социјализма.

X Идеолози научног социјализма, Маркс и Енгелс, и сами су осетили да морају изићи из оквира индустриског пролетаријата и забавити се аграрним питањем и сељаштвом. Неколико година пред своју смрт (1883), Маркс је учио руски језик, да би се на извору упутио у аграрне односе највеће сељачке земље. Енгелс је писао о првобитним облицима приватне својине и о *Сељачком рату у Немачкој*. Обојица су врло пажљиво пратили сељачке немире у Пољској и у Ирској. Званични тумач марксизма пре Рата, Кауцки, објавио је велико дело о *Аграрном питању* (1899), али је имао само потсмеха за земљишну реформу и за сељачко газдинство. Заједно са немачким социјалистом Едуардом Давидом, француски социјалисти почели су да сумњају у концентрацију својине у пољопривреди. Жорес је скоро увек говорио упоредо о сељацима и радницима, о „пшеници и угљу“, тражио да земља припадне онима који је раде. После Светског рата, све социјалистичке странке измениле су своје програме, унеле одредбе које се односе на сељаштво, толико повољне за мало сељачко газдинство, да су тај нови став противници означили као „лаж и обману“. Француска социјалистичка странка у последње време имала је више гласача међу сељацима него међу радницима.

После Руске револуције, највећи социјалистички експеримент у историји почео је тиме што су сељаци добили земљу на једној шестини земаљске површине. Лењин је отворено говорио да бољше-

вици нису остварили свој програм, већ програм социјалиста-револуционара, „есера“, руске сељачке партије. После периода ратног комунизма, дошла је 1921 Нова економска политика, која је сељацима дала већу слободу у располагању земљом и производима. Како су тешкоће у пољопривреди остале, 1926 бачен је међу агитаторе поклич „Окре-
нимо се селу!“, а од 1928 спроводи се плански и појачаним темпом задружна производња хране и сировина, стварају се „колхози“ поред великих државних фарми, „совхоза“. У новом Уставу од 1936, сељаци, дотле са пет пута мање права него радници, изједначени су као гласачи са радницима. Уз Коминтерну, бољшевици су врло рано покушавали да образују Крестинтерну, сељачку интернационалу. Али главне сељачке странке у Европи нису пришле њој, већ прашкој Зеленој Интернационали. Само неке мање фракције и извесни леви-
чарски расположени поједници сарађивали су са московском организацијом.

Ни социјална демократија ни комунистичка партија нису нашле начина да сељаштво уведу у социјализам, нису нашле формулу социјализма за сељаке. Та формула се међутим мора наћи.

2. Дрво социјализма се грана

Многима је изгледало као јерес кад је пре неколико година професор социологије у Паризу, Бугле, објавио књигу *Француски социјализми*.²⁾

²⁾ Célestin Bouglé, *Socialismes français*. Париз, Алкан, 1932.

Двострука јерес: *француски*, дакле националан назив за једну идеју која је по својој суштини интернационална; *социјализми*, реч у множини, што би значило да не постоји један социјализам, да их има више. Јерес изгледа мања кад се сетимо да је још 1870, шесет година пре Буглеове књиге, — и то бурних шесет година, које су виделе три велика рата и три револуције! — Џон Хамфри Ноис издао дело *Американски социјализми*.³⁾

Потсетимо исто тако да се већ од 1863, а нарочито после папине енциклике „*De conditione orificum*“ од 1891, говори о *хришћанском социјализму*: покушај да се хришћанска црква, особито католичка, прилагоди новим идејама које су биле изазване развојем индустрије у капиталистичком поретку. Од 1872, кад је у Немачкој основано Друштво за социјалну политику, од стране професора економије Шмолера, Рошера, Вагнера, Брентана и других, говори се о тзв. *катедарском социјализму*. Ти и други професори, научници, тајни саветници, признају да постоји борба класа, али мисле да се она може ублажити ако не и укинути разумном државном политиком, социјалним мерама у корист радника. Зато се њихов социјализам назива и *државним*. Као што је хришћански социјализам привлачио католике више него протестанте, — у Немачкој, Аустрији, Белгији, Француској, — државни социјализам имао више присталица међу школованим и богатим људима него међу најамним радницима. Радници су у државној

³⁾ John Humphrey Noyes, *American Socialisms*. Њу-Јорк, 1870.

администрацији гледали непријатеља, а помоћ у садашњости и решење свога питања у будућности очекивали су од својих синдиката и задруга и од своје партије пре него од државе.

Већу пажњу у ширим слојевима изазвала је књига Американца Хенри Џорџа, *Прогрес и сиромаштво*, која се може сматрати првим делом аграрног социјализма. Појавила се 1879, занела је многе следбенике у Америци, у Европи, па и у Аустралији и на Новом Зеланду. Толстој се том књигом инспирисао за свој чувени роман *Васкрсење*. Кад је Џорџ умро, 1897, испраћен је са таквим знацима народне симпатије какви нису били указани ником приватном лицу у Америци. Његова основна мисао није била толико нова колико је био оригиналан начин на који се она имала остварити. Џорџ полази од поставке да земља, баш као и ваздух и сунчева светлост, не може бити предмет приватне својине. Нико не може отуђити земљу коју држи, из простог разлога што би тиме лишио своје потомке и претворио их у робове других људи. Земља мора бити опште добро, а појединци је могу само држати и искоришћавати. Они плаћају друштвеној заједници за сваки комад највећу излицитирану ренту. Та рента на земљиште има да буде једини порез који ће грађани давати на име свих јавних издатака. Сви други порези и намели треба поступно да се укину. При крају 18 века, сличне идеје исповедали су у Француској физиократи, с том разликом што нису тражили да земља буде општа својина. Зато су тек Хенри Џорџ и његови последници аграрни социјалисти. Нарочито су по-

знати у Немачкој професори Опенхајмер и Дамашке, у Италији Акиле Лорија: они цело друштвено питање решавају „аграрном реформом“, т. ј. дељењем великих поседа земљорадницима. Народњаци и социјалисти-револуционари у Русији предлагали су да се све земљиште претвори у државну или општинску својину.⁴⁾

Кад је реч о разним врстама социјализма, могло би се говорити о општинском социјализму: он решава друштвено питање у оквиру једне општине, преносећи у општинске руке све већи број привредних функција. Много је занимљивији гилдни, или еснафски, у ствари синдикални социјализам, који је теориски и практично највише разрађен у Енглеској. Гилдни социјалисти⁵⁾ нису никад имали амбицију да се организују као посебна странка, чак ни као посебан синдикални покрет: у Енглеској су деловали кроз постојеће синдикате, кроз Радничку партију и кроз задруге. Свуда уносе своју идеју о директном учешћу радника у индустријском процесу и спроводе заједничко наступање свих учесника у производњи једне струке, били они телесни или умни радници, виши или нижи. Потекао из Енглеске, почев од 1912, гилдни социјализам је постао актуелан и у другим земљама: у новије време, са више или мање озбиљности и искрености, свуда се говори о „корпоративном уређењу“.

По томе на који начин мисле да се има оства-

⁴⁾ О аграрним социјалистима, вид. нашу *Аграрну политику* стр. 9, 129, 261—265; Београд, 1930.

⁵⁾ G. D. H. Cole, *Guild socialism re-stated*. Лондон, 1921.

рити социјализам, демократски социјалисти разликују се од револуционарних, који су се после Светског рата назвали комунистима. Социјалдемократи сматрају да ће се социјализам најбоље остварити кроз привредну (на првом месту индустријску) и политичку демократију, кроз васпитање и организовање радничких маса. Комунисти налазе да ништа не вреди освајати поједине позиције у данашњој држави која је само „извршни одбор владајуће класе“, већ да треба оборити постојећи државни апарат, створити нов, а онда, кроз диктатуру пролетаријата као прелазну фазу, остваривати социјализам. Анархистички социјалисти иду корак даље од комуниста: они траже укидање сваке државне власти. Анархисти се боје да ће и нова држава, баш као и стара, притискивати људе, спречавати их у њиховом развоју и унижавати у њиховом људском достојанству. Слажући се са осталим социјалистима у борби против капиталистичког монопола, анархисти се боре и против политичког монопола, против државне власти као такве, пошто она увек има тежњу да се извргне у самовлашће и диктатуру.

Анархистички писац Петар Кропоткин, проповедао је комбинацију пољопривреде и индустрије, обнову заната, стварање једне цивилизације у пољу, кроз задругарство и друге облике људске сарадње и „узајамности“. На тај начин, анархисти су формулисали неке идеје које сељацима одговарају више него централистички колективизам.

Аграрни социјалисти су сигурно претеривали кад су помоћу јединственог пореза на земљу мислили да реше сва друштвена питања. Али су исто

тако грешили социјал-демократи предратног правца кад су потцењивали пољопривреду и одбацивали сељаке као могућне носиоце социјалистичког идеала. — Показало се, даље, да револуција не избија најпре у земљама „високог капитализма“, где је пролетаријат најбројнији и најбоље организован, да европски Запад нема монопол нити чак првенство у друштвеном преображају; али тиме ипак није доказано да су „нове“ и „невине земље“ самим тим предодређене за социјалистичке огледе. — Не може се тврдити да је социјализам кадар остварити какав „просвећени“ државник или војсковођа, како су веровали разни сањалице и утописти од Конфучија до Сен-Симона и Фурјеа, нити сама средња класа малих сопственика, — који употребљавају својину, али је не злоупотребљавају, — како је мислио Прудон; али је данас исто тако извесно да ни сам индустријски пролетаријат није довољан да скрене друштвену локомотиву на колосек социјализма. — Погрешно је држати да је довољно заgrabити државни апарат ма у коме тренутку и ма у којој земљи да би се могао спровести социјализам; али је исто тако неосновано веровање синдикалиста, гилдних социјалиста и анархиста да се социјализам може остварити ако се не заузме државна власт и ако се не прође кроз извештајан период неслободе, док се не ликвидирају носиоци прошлости. — Модерно друштво постало је врло сложено; проблеми који имају да се решавају све су многобројнији; снаге које треба да се победе или прилагоде све су боље организоване; класа која влада све је потпуније

опремљена за одбрану свога поретка; речју, друштвени преображај у смислу социјализма постао је врло тежак, многострук и далекосежан посао.

Није стога чудо што се социјализам, — наука и друштвени покрет, — рачвао као дрво са много животне снаге; захватио је земље разне привредне и културне структуре; загрејао је и мобилисао људе разних друштвених стања; гледа све више да задовољи душу поред материјалног интереса; ставља у своју службу верска, национална, естетска и морална осећања. Пошто те многе и на први поглед противречне задатке не могу увек да врше исти људи и исте средине, јавили су се социјализми место једног јединственог социјализма, као што су са развојем хришћанства настале разне цркве и вероисповести.

Борци за социјализам поделили су се према методима; они су се поделили и према послу коме се разне врсте социјалиста посвећују. У скоро свима религијама, поред мирског свештенства постоје калуђерски редови, чувари „праве вере“, из којих се рекрутују великодостојници. У свима социјалистичким покретима, поред задруга и синдиката, постоје просветна, уметничка, спортска и гимнастичка друштва. Али изнад свих облика покрета, као будни стражар, инспиратор и вођ, стоји партија, црква модерног времена. Остаје да се посвети посебна пажња преношењу социјализма на село, међу сељаке, да се социјализам прилагоди сељацима. Сељаци су већина људског рода и зато правог социјализма не може бити док

се та већина не одушеви за социјалистички идеал и док се не упрегне у кола друштвене промене.

У земљама где су сељаци главна снага, по броју и по улози коју су играли у прошлости, исто тако по сметњама које могу иставити једном новом поретку, — у земљама као што је средња и југоисточна Европа, у тим земљама више још него у другим, мора се извршити двострука симбиоза између социјализма и сељаштва: сељаци се морају припремити да приме социјалистичке идеје о друштву; социјализам мора прерадити свој речник и своје методе, темпо свога хода и ред по коме ће вршити реформе, све то према потребама сељаштва и према могућностима села. Шта су све радили и шта данас још раде верски мисионари и проповедници да би успешно ширили своју веру међу „незнабошце“, *in partibus infidelium!* Хришћанство је, рекосмо, победило тек пошто су га прихватили пагани, сељаци, они који су живели далеко од морских обала и од великих река, изван градова, изван цивилизације. Тако ће бити и са социјализмом: не може власт освојити, а још мање се на власти одржати ако га не прихвате сељаци. Није довољно да они буду „неутрализовани“ противници, намамљени помагачи или преварени сарадници, којима ће победиоци окренути леђа и који ће платити цео рачун друштвене реформе у корист индустриског радништва. Нужно је да у борби за социјализам сељаци уђу као равноправни фактор, као парњак и спрежњик, заједно са радницима из градова.

Радници су до сада били највише заинтересовани да се промени индивидуалистички и капиталистички поредак у смислу социјализма и лаборизма. Поред индустриских радника, сељаци су данас душевно најспремнији за један уређај у коме неће бити исисавања човека човеком. Њих ће помоћи све веће групе средњих класа, па и поштени појединци из виших друштвених редова. Али сељаци и радници, као две пријатељске класе, једини показују дубљу веру и способност да гурaju до краја, до победе, ма како борба била дуга и тешка; они, једни и други, „немају шта да изгубе, а имају да добију читав један свет“.

II. СЕЉАШТВО СЕ ОКРЕЋЕ СОЦИЈАЛИЗМУ

Савремени сељачки покрети не могу се правилно разумети ако се не знају ранији, често врло стари, покушаји сељака да крвавом борбом извојују своје „правице“. Зато помињемо кратко неке буне робова и сељака без земље у Старом веку, сељачке устанке у Средњем и Новом веку, од којих је последњи био у Румунији 1907.⁶⁾ То још нису били сељачки покрети у правом смислу, плански организовани, идеолошки засновани, са одређеним вођством какве налазимо у 20 веку, нарочито после Светског рата.

1. Припремни сељачки покрети

У 2 веку пре Христа, римски трибуни Тиберије и Кај Грах хтели су да се увећа број грађана

⁶⁾ О сељачким бунама и устанцима у разним периодима и разним земљама, в. *Аграрну политику*, стр. 18, 22, 23, 29, 32, 43, 191, 244.

који уживају потпору у храни и предлагали „аграрне законе“ којима се делила земља сељацима. У сукобу са аристократима, изгубили су главе, али је сразмерно мали број људи из народа био непосредно умешан у тој борби. Много „масовнији“ био је устанак који су римски робови дигли под Спартаксом, у првом веку пре Христа. Читаве две године, овај снажни Тракијанац, на челу огромних хорда робова, из градова и из поља, био је страх и трепет за целу Италију, од Алпа до Сицилије.

Праве сељачке буне, уперене против феудалних господара, против намета и насиља, налазимо тек 13 и 14 веку. Једна од првих била је у нашим крајевима, 1220, за време угарског краља Андрије II, који је био у исто време херцег Хрватске, Далмације и Хума. Сто година касније, 1333, била је, опет близу нас, сељачка буна за владе угарског краља Роберта. 15 и 16 век испуњени су великим бунама по целој Европи. Градови су почели да се развијају, отворили су се нови путеви, јавиле се велике пијаце: феудални господари терали су своје сељаке-кметове да све више производе. Занимљиво је да се ова социјална борба водила упоредо са верским размирицама између Рима и разних врста протестаната. Док је Виклиф у Енглеској, при крају 14 века, грмео против свештеничког неморала, док је Лангланд певао свога „Петра Орача“, острвом је тутњала побуна сељака, најпре 1373, затим, под Ват Тајлером и Џон Балом, 1381. Од уста до уста ишла је песмица:

„Кад је Адам копао а Ева прела,
Где су тада били племићи?“

Исто се поновило у *Немачкој* крајем 15 и почетком 16 века: *Лутер* је говорио и писао народним језиком, сипао гњев против цркве која је изневерила свој завет сиромаштва, против њених великодостојника који су се одали луксузу; сељаци су се бунили против племићког *Замка* и повлашћених редова.⁷⁾ — У *Русији*, где је мрак био најгушћи, сељачке побуне настале су касније: у 17 веку *Стјењка Разин*, у 18 — *Пугачов*. Нису се смириле ни после делимичне аграрне реформе 1861. Пламен револуције опет је букнуо 1905, и са још већом силином 1917. — *Француска* је имала велику сељачку буну половином 14 века, под *Жак Боном*: то је учинило да се све те појаве касније називају „*жакеријама*“. *Кметство* је укинута тек за време *Револуције*, која је дала сигнал за аграрне реформе у западној и средњој Европи током целог 19 века.

У нашем *Подунављу*, највећег трага су оставиле буне *Мађара Ђерђа Доже*, 1514, и *Хрвата Матије Губца*, 1573. — *Дожина* буна почела је такође под видом једног верског покрета, као врста крсташког рата против *Турака*. Она је кренута по жељи *Рима*, али се изметнула у побуну против *великаша*. Познат из ранијих ратова са *Турцима*, *Дожа* је био позван да организује један нов поход: хиљаде сељака и других малих и сиромашних људи скупило се око њега. Војна дисциплина у којој их је *Дожа* држао није спречила заталасане масе да изразе своје класне захтеве, и то та-

⁷⁾ Fr. Engels, *Сељачки раш у Немачкој*, Загреб, 1934.

ко бучно, да су великопоседници брже-боље позвали сељаке натраг на имања да обаве жетву. Место да послушају, усташи су скренули са пута који води према Турцима, и почели су рат до истраге против грофова и барона. Дожа је изгубио власт над разјареним гомилама, док је био све већи утицај цегледског свештеника Леринца Месароша, који је био екстремнији. Побуна је дошла до врхунца кад су сељаци добили потпору градске сиротиње: у Будиму и другим градовима гомила је обарала с коња војнике који су слати да угуше побуну. Устанак се ширио као муња кроз целу Мађарску: плануле су стотине племићских дворова, хиљаде великаша било је убијено, натакнуто на колац, разапето на крст, мучено са неизрецивом свирепешћу. Удружене снаге Јаноша Запоље и Иштвана Баторија, коњица у оклопима и добро наоружана племићска војска, потукли су Дожине устанике код Темишвара. Сам Дожа био је заробљен, осуђен да умре на престолу од ужареног гвожђа, са ужареном круном на глави, са ужареним скиптром у руци. Са непојамном храброшћу поднео је све те муке. Док још није био мртав, натерали су неколицину његових другова, у томе циљу нарочито изгладнелих пуну недељу дана, да поједу полуиспечено тело свога вође.⁸⁾

Познатија је историја хрватског „сељачког краља“, Матије Губца из Стубице крај Загреба, шесет година после Дожине буне. Од мађарске

⁸⁾ Шандор Гергељ, *Историја Дожине сељачке буне*. Загреб, 1934.

господе научио је бан и бискуп Јурај Драшковић како се кажњавају вође сељачких устанака. И Губец је окруњен ужареном круном, па су га вукли по Загребу. Штипали су га усијаним кљештима, док није умро. Пошто је у буну био увучен и један део словеначких сељака, једнима је судио суд у Љубљани, другима у Бечу и у Загребу. Сматра се да је у тој сељачкој буни погинуло око 6.000 сељака. Шуме су биле пуне повешаних људи. Многим су, за опомену другима, одрезали нос и уши.⁹⁾ Била је тучена војска сељачког ослобођења.

Ваља истаћи три особености ове буне: Сељаке је формално на буну потакла Уршула, удовица једног властелина, ради заштите свога наслеђа, али су је они водили са својим, чисто сељачким захтевима. Устаници су дуго оклевали са побуном. Неколико пута су се обраћали Сабору и краљу, три депутације су слали краљу. Тек кад то све није помогло, и кад их је загребачки Сабор прогласио за велеиздајнике, они су се дигли на буну. Значајно је, најзад, да су током целе борбе и у својим крајњим исказима говорили да ће се покоравати само краљу и његовом брату. Све ове црте Губчеве буне важне су и за савремени хрватски сељачки покрет.

Још познатији су подвизи *српских сељака*. У Србији није било правих сељачких буна у оно доба кад их срећемо код других европских народа. Кад су, после 1389, заузели већину српских зе-

⁹⁾ Литературу и друге податке, вид. у чл. „Сељачка бунa 1573“ од М. Прелога у *Н. Енциклопедији*. В. такође књигу Милана Дурмана.

маља, Турци су завели један привредни поредак који је био много сношљивији од пређашњег, под „националним“ племством. Српски сељаци мирују све до 18 века. Тек кад је ослабила централна власт, кад су место спахија над селима завладали читлук-сахибије, кренули су Срби на Турке. Ова борба била је исто толико социјална колико национална. Њу не би могло да води једно физички и морално исцрпљено сељаштво, савијено под јармом феудализма и клерикализма. Зато су српски, грчки и бугарски сељаци могли показати више свежине и веће способности за борбу против туђина него католички Словени и други народи који су вековима носили тај двоструки јарам.

Ослобођење Србије у почетку 19 века јесте највеће дело које су извели сељаци ма где у свету: први пут у историји, сељаци су, скоро без помоћи буржоазије, направили своју државу, национално и социјално своју. Србија није могла да избегне ни продирање капитализма ни образовање модерне државе са бирократијом и стајаћом војском, поредак који је владао свуда околу. Али србијански сељаци нису ћутке допустили ту промену. Тимочка буна од 1883, под вођством тада још сељачке радикалне странке, јесте израз њиховог протеста против новог чиновничког система, против укидања народне војске, уједно последњи покушај да се спасе нешто од сељачке државе. Г. Слободан Јовановић је назива „буном за сељачку државу“. Савремена техника победила је сељачки револт; радикална странка се буржоазира-

ла; србијанско сељаштво је ушло у 20 век погнуте главе.

Још даље на Исток, у Бугарској, нешто друкчије прилике донеле су други темпо у развоју сељачке борбе. И бугарски сељаци примили су Турке доста мирно кад су 1398 потпуно овладали њиховим земљама. Кроз цео 15 и 16 век они су били задовољни што су се отрести бугарских бољара, њихове пљачке и самовоље. Турско право сматрало је сву земљу божјом па царском; сељаци су је добијали на уживање уз мали данак; турске власти показивале су у почетку владавине приличну верску трпељивост; јака власт у Цариграду држала је строго своје чиновнике. Све то било је сношљивије него ранији „кристијански“ феудализам. 1595 године, један устанак против Турака захватио је средњу и источну Бугарску, али он је угушен и 16.000 Бугара, већином сељака, морало је да се сели у Влашку. Други устанак плануо је 1687, после турског пораза под Бечом, али је и он био угушен од јаничара на повратку из Аустрије. 18 век је код Бугара, као и код Срба, испуњен страшним страдањима. Овде је отпор сељака и хајдучких чета био тежи него у Србији, због близине Цариграда и због мање повољног терена. До пред сам крај 19 века, Бугари нису имали једног сељачког покрета, па ни онаквог каква је била српска радикална странка. У том погледу, њихов положај више је личио на стање у Хрватској под Раухом, него на стање у Србији под последњим Обреновићима.

На европском Западу, надирање буржоазије после „индустриске револуције“ бацило је у засе-
нак велике борбе које су раније водили сељаци
за своја права. У Средњој Европи, на Југо-истоку
и на Истоку, где је сељаштво остало главни део
становништва, и где је оно све више одлучни со-
цијални и политички чинилац, још живе успомене
на те борбе. У почетку 20 века, нарочито у Свет-
ском рату и после 1918, у Подунављу и на Балка-
ну, јављају се врло снажни и оригинални сељачки
покрети. Они су различити од старих, и више ли-
че на модеран раднички покрет, који се руководи
социјалистичким идеалом.

2. Савремени сељачки покрети

„Сељачки“ јесте нешто друго него „аграрни“.
Прво је социјална категорија; друго — економско-
техничка. У аграр спадају сви који се ма у коме
виду занимају пољопривредом: великопоседници
и земљорадници без земље, средњи домаћини и
пољопривредни радници. Сељаци су људи који
станују и живе изван града, у пољу, лишени свих
благодати цивилизације: и кад економски добро
стоје, њихов друштвени положај је нижи. Нај-
чешће и у већини земаља, аграр се поклапа са
сељаштвом, пошто се пољопривредом највише ба-
ве сељаци. Али први организован и плански напор
да се поправе цене, да се укину царине на пољо-
привредне производе, смање порезе на земљу, да
се увећа утицај пољопривредника на државну по-
литику, — први политички рад у корист аграра не
потиче од сељака већ од „аграраца“ несељака. И

у овоме је *Енглеска* предњачила. Док је буржоазија тражила слободну трговину, да би под повољнијим условима производила и продавала, великопоседници, махом лордови, борили су се за заштитну *царину на жито*. Од 1436 па све до половине 19 века, великопоседници су успевали да отежавају увоз страног жита у Енглеску: забранама, високим увозним царинама и сличним мерама. Кад је, пред крај века, америчко жито почело да конкурише на немачким и француским пијацама, „аграрци“ тих земаља борили су се за исте заштитне мере. У том циљу, образоване су у Немачкој, Аустрији, Чешкој, Швајцарској, читаве *аграрне странке*.

Први раднички синдикати обухватили су само квалификоване, стручно спремне раднике, „радничку аристократију“. Тако исто, први покрети у корист пољопривреде у почетку су привукли само власнике великих имања који сами нису радили земљу. Пољопривредна друштва у земљама немачког језика (*Landwirtschaftliche Gesellschaften*), Савези пољопривредника (*Bünde der Landwirte*), као и сличне заједнице у Француској и Белгији, Холандији и Данској, имале су мало чланова међу правим сељацима. Тек пред крај 19 и првих година 20 века, кад су сељаци стали добијати право гласања, кад су и социјалисти почели тражити гласачке масе на селу, „аграрци“ се окрећу сељацима. У то је наишао и Велики рат: он је, како рече Стјепан Радић, био прави Универзитет за сељаке. Он је донео Руску револуцију, ослободио неких 200 милиона сељака на југо-истоку и истоку Евро-

пе, разорио феудални систем у северном делу Азије. Били су створени предуслови за праве сељачке покрете.

*

По угледу на радничке покрете, прваци сељачких странака помишљали су још 1907, приликом Међународног пољопривредног конгреса у Бечу, да образују једну Зелену Интернационалу, за разлику од Црвене.¹⁰⁾ До њеног оснивања дошло је тек после Светског рата, и то у Прагу, средишту једне од најбоље организованих пољопривредних странака. Не кажемо ни „аграрна“ ни „сељачка“, зато што је чехословачка *Републиканска аграрна странка* настала на тај начин што су се Чешка аграрна странка и слична странка у Словачкој формирале као „Р. а. с. земљорадника и ситних сељака“. И спајање са Словацима и додавање речи „земљорадника и ситних сељака“ дошло је тек после рата. Једно је и друго речито говори о новом духу који је завладао у пољопривредном свету после догађаја од 1914—1918.

Сам огромни списак организација и савеза, повезаних са Р. а. странком каже све: пред нама је једна солидна, добро економски заснована, свестрано развијена пољопривредна, више него сељачка странка. Кад је Швехла изнео Стјепану Радићу све ове податке и много још убедљивијих цифара, овај је рекао: „Наш хрватски сељачки по-

¹⁰⁾ Више о политичким организацијама пољопривредника и о сељачким странкама у *Аграрној полицици*, стр. 421—432; 266. О најбоље организованој аграрној странци, вид. стр. 424—5.

крет нема тако раскошно тело, али има велику, човечанску душу. Овде душе не осећам!“ Чехословачка Аграрна странка имала је идеологију у складу са њеним главним чланством. Она је била за укидање сувише великих поседа, нарочито оних у туђинским рукама, али с тим да се реформа не изврши нагло и револуционарно, већ поступно, законски, бирократски; залагала се за учвршћење и одбрану приватне својине у свима њеним облицима; изјашњавала се изричито против социјализма, нарочито против револуционарног комунизма. Странка друштвене равнотеже, класног нагађања и компромиса, како у социјалном тако у националном погледу, Аграрна странка ширила је руке лево и десно, сарађивала са словачким и немачким аграрцима, са радницима и са градском буржоазијом, лавирала између Француске и Енглеске с једне, Немачке и Аустрије с друге стране. Није волела сарадњу са СССР: њен последњи претседник, г. Беран, у ствари се приволео Немачкој. Као што је 1919 немачка социјална демократија, са својим страховито јаким синдикатима, кооперативама, штампаријама, листовима, благајнама, устукнула пред револуцијом, тако се Аграрна странка 1939 уплашила од Совјетске Русије. Била је сувише добро организована и сувише богата да би ма шта хтела да ризикује... Њен идеолог после Швехлине смрти, Милан Хоџа говорио је увек о „аграрној демократији“: не о „сељачкој демократији“, још мање о „аграрном“ или „сељачком социјализму“. У ствари, његова стран-

ка је била за капиталистички систем коригован за-
задругарством и политичком демократијом.¹¹⁾

Пољска је прва имала један левичарски сељачки покрет, Визволеније. Он је настао још пре 1914, у руском делу Пољске, док је у немачком и аустријском делу постојао Пјаст, великопоседничка организација. После Рата, оне су се спојиле у једну, и имале толику снагу да је шеф странке Витос неко време био претседник владе. Визволеније се касније опет издвојило и привукло је један део деснице, групу Домског. Пре завођења војничког режима, 1928, Пјаст је добио 34 мандата, његови леви дисиденти 24, а Визволеније 36. — Румунска Национално-сељачка странка добила је сама власт у новембру 1928, али је, ометана са свих страна, мало шта могла да уради за сељаштво. — Плодније су учествовале у власти сељачке странке у балшичким државама: у Естонији, Финској, Литванији и Летонији. Свуда су их рушиле десничарске и фашистичке снаге, а оне нису умеле да траже помоћ и сарадњу са радништвом и са СССР. — До сарадње између сељака и радника дошло је у већој мери у Данској, Шведској и Норвешкој. — Сељачке странке у Холандији и Француској биле су конзервативне, скоро фашистичке. Већина француских сељака гласали су последњих година за социјалисте, радикале и комунисте.

На Словенском Југу, после 1918, развили су се јаки сељачки покрети. Словенска људска странка, ма да није ни сељачка ни аграрна, има најбоље привредне и културне организације, у којима већину и главну снагу чине сељаци. То је једна конзервативна странка коју воде католички свештеници; она задружне капитале даје на располагање градској индустрији и капиталистичким банкама. Није много левија ни Самостојна кметијска стран-

¹¹⁾ М. Хоџа, *Agrarizm*. Праг, 1930 и *Cesti sredoevropskeje agrarneje demokracije*. Праг, 1931.

ка, коју је 1919 основао Иван Пуцељ. Она је са својих 9 посланика у Уставотворној скупштини неко време сарађивала са српским земљорадницима, али се брзо уморила од опозиције, и већ 1923 ушла у радикалну владу, да се више никад не врати у озбиљну опозицију. Њени леви елементи зближили су се са словеначким радићевцима и републиканцима и основали су Словенску кметско-делавску (сељачко-радничку) странку, која има сељачко-социјалистички програм. Извесни левичарски елементи из клерикалних синдиката сарађују са крајњим левичарима.¹²⁾

Мање добру економску организацију има Хрватска сељачка странка. Њени оснивачи, Анте и Стјепан Радић, замислили су ХСС као чисто сељачку, али не класну, нити сталешку, већ народну: странку сељачког народа. По њима, само сељаци и јесу народ у културном смислу; сви други друштвени слојеви су одроди, отпадници од народне изворне и стваралачке културе. Сем Жан-Жак Русоа и Толстоја, нико као браћа Радићи није величао сељака, дете природе, природног човека, кога није искварила вештачка цивилизација. Све што је народно, т.ј. сељачко добро је; све што долази из града, не ваља. То значи осуду капита-

¹²⁾ Негде на средини између клерикалаца и кметијаца стоји проф. др. Франце Вебер. Његова књига (*Идејни шемљеви слованског аграризма*. Програматична социјална студија. Љубљана, 1927; 335 стр.) јесте поред Сорокинове *Идеологије аграризма* (хрв. изд. 1924) најозбиљнији покушај да се изврши анализа сељачке душе, да се изнесе менталитет земљорадника, нарочито словенских. Вид. такође инж. Арн. Блаха, *Sociologie sedlaka a delnika* (сељака и радника). Праг, 1925; 2 изд. 1937.

лизма, али још није социјализам: једно и друго су за радићевце вештачке, градске творевине. Капитализам је „змај коме треба главу размрскати“, пише Анте Радић, али ни он ни брат Стјепан нису социјалисти, јер су против једнакости и против употребе силе за остварење друштва без повластица. Они су за социјалну правду без једнакости, за хришћанску етику без убијања под ма каквим изговором.

И после преврата од 1918, ХСС је остала покрет више душевни и идејни: важније јој је било да афирмира сељака као човека и Хрвата као Хрвата него да наметне економске реформе и политички преображај државе. Ма да је Хрватска била земља великих поседа, ХСС ни пре ни после Рата није имала врло оштре захтеве у погледу додељивања земље сељацима. Као максимум поседа С. Радић је допуштао онолико колико има „најбогатији сељак у дотичној жупанији“: могли су дакле држати земљу и они који је не раде. Ни у опозицији ни на власти, радићевци нису били за одузимање земље без откупа и за бесплатно дељење сељацима, већ за то да сваки сељак купи по умереној цени. У погледу дугова, нису били за брисање, већ да се обори вредност новцу. Предлагали су да се место злата за мерило узме кукуруз или неки други сељачки производ. У организацији привреде, нису ишли даље од задругарства. На самом задругарству су стварно мало радили: Господарска слога није прави задружни савез. Слабо су се занимали за индустрију, велики саобраћај, банке, осигуравајућа друштва. Али ако су нејасни и

оскудни у своме економском и социјалном програму, радићевци су били много одређенији и предузимљивији у својим националним захтевима. На националном пољу Хрватски сељачки покрет је и постигао велики успех: решио је хрватско питање у границама Југославије, освојио је за Хрвате аутономију какву нису никад имали. После националног и политичког задатка остаје му да реши социјалан и економски: то не може постићи са својом старом идеологијом.¹³⁾

Српски сељаци су у три маха покушали да створе свој сталешки покрет: после 1875, из науке Светозара Марковића и проповеди Адама Богосављевића, развила се радикална странка; после пада Обреновића, 1903, кренула је Народна сељачка слога; после Светског рата, 1919, створен је Савез земљорадника. Радикална странка се најпре посветила чисто политичкој борби против самовлашћа, после је изводила српски национални програм: за сељаке није ништа учинила ни социјално, ни привредно, ни културно. Сељачка слога, мало озбиљан подухват Милосава Куртовића, официра, дипломате и велико-поседника из Мачве, направила је тренутно врло жив утисак на сељачке масе у Србији. На изборима 1905 добила је једног посланика, па се убрзо угасила. Анексија Босне и Херцеговине 1908 поново је ставила у први план националне

¹³⁾ Вид. др. Љубица Вуковић-Тодоровић, Хрватски сељачки покрет браће Радића. I. Аншун Радић, Београд, 1940, и *Свесловенство Стјепана Радића*, Београд, 1940. За одломке из А. Радића: др. Бож. Мургић, *Живош, род и мисли дра А. Р.*, Загреб, 1937. О Стјепану Радићу, вид. и биографију Милана Марјановића, Београд, 1936.

бриге. Ипак се 1912, у очи самог Балканског рата, приликом задружног конгреса у Нишу, поново јавила идеја о једној земљорадничкој странци. И ако се његова клица заметнула без везе са Светским ратом и са аграрном реформом коју је рат изазвао, Савез земљорадника је и свој замах и своју бројну снагу црпео баш у тим збивањима. Као Радић, оснивач СЗ Михаило Аврамовић каже да је „ров био велика социјална школа за сељака“, а производња хране у позадини „друга велика школа“. Ма да су Земљорадничку странку кренули задругари који су од 1894 радили на економској организацији села, сигурно је да без Руске револуције њихов програм не би био тако одлучан ни у погледу својине над земљом ни у погледу односа рада и капитала.¹⁴⁾

У пракси, све је изгледало још мање револуционарно. Босански тежаци, ослобођени аграрном реформом, донели су покрету свој српски национализам и приврженост Београду. Њихови прваци брзо су добили претежан утицај. На конгресу у Бањој Луци, 1923, заостала Босна победила је напредну Србију. Војвођански сиромашни сељаци, који су 1920 гласали за комунисте, после Обзнане пришли су земљорадницима, али се нису успели наметнути, ни помоћи Аврамовића који је остао са малим бројем оданих задругара. Странка је ишла у десно и губила је у масама. Од 30 посланика на

¹⁴⁾ О Савезу земљорадника види *Требник*, са Програмом и Статутом, затим чланке Мих. Аврамовића у *Новој Европи* од 21 маја 1921, 1 марта и 1 априла 1923, и чланке М. Московљевића и Драг. Јовановића у зборнику *Село и сељаштво*. Сарајево, изд. *Прегледа*, 1937.

изборима 1920, пала је на 9 у 1923, на 4 у 1925. Нешто је кренула улево и напред од 1927, кад су ушли у покрет Група за социјалну и културну акцију (СКА) и Милан Прибићевић са пријатељима.

Већ првих дана сарадње, дошло је до неспоразума између „деснице“ и „левице“. Сукоб је постао отворен после погибије Хрвата у Н. Скупштини 20 јуна 1928. Он се још продубио у току 6-јануарске диктатуре. До формалног расцепа дошло је крајем 1939, када је десно вођство ушло у владу од 26 августа. — Левица се годинама спорила са десницом на овим главним тачкама: Споразум са Хрватима, уједињење са Бугарима, наслон на СССР, и сарадња са радничком класом, са свима последицама такве политике. Десница је после дугог колебања прихватила извештан споразум са Хрватима и изјашњава се за што тешње зближење са Бугарима, али неће наслон на СССР и никако не прима сарадњу са радничком странком. Кад год је тражила савезника, увек се окретала на десно, према грађанским, чак реакционарним странкама. Левица је, обрнуто, од почетка објавила ова два начела: „Нема непријатеља на левој страни“ и „Савез сељака и радника“. После многих неуспелих покушаја да од СЗ начини левичарску и социјалистичко-сељачку странку, Земљорадничка левица донела је одлуку да организује посебну странку: 17 марта 1940 основана је у Београду Народна сељачка странка.

Бугарски земљораднички народни савез је први сељачки покрет у историји који је имао целу власт у рукама. По својој сталешкој идеологи-

ји, он је чистији од Хрватске сељачке странке, по снази је јачи од српске, пољске и румунске. Слободан од националне романтике, коју Хрвати још нису изживели, а која и једном делу Срба смета да се сталешки и класно опредељују, немајући поделу на православне и католике која је кварила јединство румунске Национално-сељачке странке, слободан и од баласта многобројних и богатих привредних организација који је спутавао ч. сл. Аграрну странку, Бугарски ЗНС могао је да формулише врло напредан сељачко-демократски програм. Тај програм заснован је на доста прецизним „принципима“ које је 1919 формулисао сам Александар Стамболиски.

Рад Стамболиског на власти био је радикалније него његов написани програм.¹⁵⁾ Он је спровео неколико реформи од великог значаја. Увео је једногодишњу општу радну обавезу; ограничио је земљишни посед на 30 ха за сељаке, на 10 за несељаке ожењене, на 4 ха за несељаке без породице; завео је покретне мировне судове; донео је закон о водним задругама за електрификацију земље; повлашћивао је задруге, кредитом, царинама и т. д.; изменио је бугарску азбуку приближујући је српској; увео 7-годишње обавезно школовање; дао је школама практичан карактер и учинио их приступачним за сиромашне; завео је порез на општи доходак. Мање су биле срећне извесне мере за организацију унутрашње трговине, стварање продајног „конзорцијума“, и задружне индустрије. За

¹⁵⁾ Никола Петков, *А. Стамболиски*. Софија, 1930; Београд, 1933. — К. Тодоров, *Полишичка историја савремене Бугарске*. Београд, 1938 и *А. Стамболиски*. Београд, 1937.

Бугарску је Стамболиски највише учинио тиме што је дужне ратне репарације смањио од 90 на 22 милиона фунти стерлинга, плативо за 60 година. Сувише лојалан у испуњавању обавеза према победницима, разоружао је не само војску него и народ: то су искористили противници БЗНС и оборили га са власти 9 јуна 1923. Без савезника у граду, у војсци, код интелигенције, нарочито код радничке класе, без своје партиске милиције, у јеку жетве, земљоделци су изгубили власт. Огромна већина народа била је на њиховој страни: на изборима априла 1923, два месеца пред свој пад, добили су на тајном гласању 212 посланика од 245. Али град је скоро једнодушно био против земљоделске власти.

Стамболиски није био социјалист. Ипак је, у тренутку бега, својим противницима на десници Собрања довикнуо: „Ако будем морао неке да уступим власт, нећу вама, него овима овде на левици, комунистима!“ Више него буржоазија, коју је немилосрдно гонио, о Стамболиског су се огрешили социјалисти, који су дали неколико министара 9-јунској влади, и комунисти, који су веровали да слом земљоделца значи услов за њихов долазак. Своју погрешку поправили су тек у јесен, кад су, заједно са сељацима, дали велике жртве у узалудном покушају да се поврати изгубљена позиција: пало је преко 20.000 сељака и радника.

Чешка, хрватска, српска и бугарска сељачка странка, као и друге чланице Зелене Интернационале, зацело су један историски *novum*. И оне које су постале пре Светског рата, и оне што су израгле

и развиле се тек после тога, претрпеле су снажан утицај Руске револуције. Отуда су класније и левије сељачке странке ових народа који су највише страдали у рату и били најближи Русији. Сем тога, српски и бугарски сељаци су раније него други почели да учествују активно у јавном животу, да непосредно праве историју, да стварају и уређују државе. Није чудо што се баш између Јадранског и Црног мора, на терену старог богумилства, данас формулише једна нова врста социјализма, сељачки социјализам. Ту се може говорити о социјалистичком сељачком покрету.¹⁶⁾

III. СОЦИЈАЛИСТИЧНИ СЕЉАЧНИ ПОНРЕТ

Социјализам је дошао као одговор на капиталистичко исисавање; сељачки покрети су дошли као побуна против градске надмоћи. Да су сељаци исисавани само као радници, да су лишени само пуног приноса од свога најамног рада, био би довољан сам раднички социјализам. Сељаци су ретко прави најамни радници. Чешће су наполичари, закупци, или „независни“ сопственици мањег комада земље. У неким земљама Европе, у највећем делу Африке и Азије, још нису укинута ни стари

¹⁶⁾ Израз „сељачки социјализам“ први пут се помиње у једном Марковом писму Енгелсу о разговору који је имао са Бакуњиним о пољском аграрном покрету 1864. У својој књизи о Прудону Aimé Berthod Прудонов социјализам карактерише као „социјализам за сељаке“. У Билтену бр. 2 Група СКА, од новембра 1924, ми смо рекли да желимо „своме социјализму дати аграрну садржину“. Милан Прибићевић такође је себе називао „сељачким социјалистом“. О њему и о В. Кораћу, који је први учио сељаке да буду социјалисти, вид. наше *Учитеље енергије*, I књ. Београд, 1940.

феудални односи, ни примитивни облици закупа и обраде на део. Тако сложене и разноврсне односе не може да обухвати једна доктрина прављена за модерне индустриске и трговачке облике рада. Највећа тешкоћа је са „домаћинима“, слободним власницима пољопривредних газдинства, који на изглед показују особине занатлија и малих трговаца. Они имају илузију да су „своји људи“, „господари“, да одређују цене својим производима, па чак и радној снази коју неки повремено изнајмљују код сеоске сиротиње. За њих се дуго веровало да су неприступачни социјализму и свима идејама које говоре о укидању или ограничењу приватне својине.

Сваки дан који пролази показује, међутим, да су и ти „мали богови“, ушанчени на врховима својих ђувика, робови капитала. Ако нису експлоатисани у радионици, као индустриски радници, нити на њиви, као пољопривредни радници, они су зато пљачкани на пијаци. Пружајући им својину над земљом, буржоазија им је дала илузију да раде за себе и тако од њих начинила одушевљене робове. Они су везани за земљу и без ланаца који су спутавали робове Старога века; они јуре на посао без бича и кнуте средње-вековних дворова. Гоњени опојним напитком стицања, сељаци у капиталистичком поретку раде више и боље него што су радили икад у историји. Није требало много десетина година тога поретка, па да се и код њих појави питање из Кошутихеве песмице:

„За кога ореш, орачу; за кога плуг ти надире,
За кога снага понире?

За кога сејеш, сејачу? Ко ме жањеш, коме вејеш?

На грудима кога грејеш?

Да ли видиш, да ли знаш, зној и снагу за ког даш?"

Чак и кад је слободан на њиви и свој на дому, сељак је *на пијаци и пред разним шалтерима лишен већег дела производа свога рада.*

То је економска страна експлоатације. Али то није све. Сељаци су жртве целог једног историјског развоја који иде стално на штету села и сељака. Њихов особити положај намеће им посебну борбу, која има не само економске циљеве као радничка борба, већ и социјалне. Сем Капитала, сељаци имају још једног противника: то је *Град*. За разлику од досадашњих сељачких покрета, који устају против града као целине а узимају под своју заштиту село као целину, сељачки социјалисти праве разлику: *на селу деле раднике од нерадника, али то исто чине и у граду*. Раднике у граду сматрају својим савезницима, док зеленаше и нераднике на селу сматрају својим противницима. *По томе што хоће да укину капиталистички монопол, они су социјалисти; али по томе што се боре за укидање градског монопола, они су сељачки борци.*

Главно лежиште капиталистичке експлоатације налази се у великим градовима. С друге стране, број људи који живе од личног рада много је *већи на селу него у градовима*. Из те две битне чињенице излази да социјализам и као наука и као борбени покрет мора да води све више рачуна о сељаштву, да добија све више сељачки карактер. То важи нарочито за земље које су претежно пољопривредне. У новије време, настале су велике

промене у техници грађења, у начину ратовања, у општем стилу живота. Оне намећу нова схватања о друштвеним, привредним и културним вредностима. На новој табли вредности која се исписује наших дана, у току другог Светског рата, сељаштво добија све већи значај.

1. Сељачки социјализам: начела, оквири, циљеви

У историји људског друштва градови су одиграли врло велику улогу. Они су управо били услов за питом и углађен живот. Најпре на домаку морске обале, затим у речним долинама, образовала су се већа насеља. Ту је живот био сигурнији, размена добара била живља: појединац је могао уживати нагомилана заједничка добра, материјална и духовна. Тврђаве и тржишта, радионице и светилишта у исто време, градови су као стратегиске позиције доминирали над свом сељачком околином. Користили су се обилно својим повлашћеним положајем. Расла је разлика између села и града: разлика у интересима, разлика у начину живота, разлика у здравственим, духовним и моралним особинама. Село је давало, град расипао; град је живео на рачун села, како материјално, тако физички. У Средњем веку, стиснут између Дворца, који је претио мачем и Цркве која је претила паклом, сељак је био двоструко заробљен, телесно и духовно. Кад су, Новом веку, отворени путеви преко океана, кад се образовала модерна држава, наоружана ватреним оружјем, кад се развила индустрија са машинама, техника која од свих радника не тражи стручну спрему, — велик број сељака напустио је

пољопривреду. Остали су раскинули феудалне окове и постали слободним власницима или бар радницима земље. Завладао је капиталистички начин производње и размене. Новчана привреда постепено се ширила из града на село.

Али као што сељацима није погодовао ропски уређај Старога века, као што их је држао у јаду и чемеру феудални режим Средњег века, не задовољава их ни *савремени капиталистички систем*. Он их убацује у један вртлог, у једну динамику која не одговара ни њиховој брзини рада, ни њиховом начину пословања, ни могућностима које они имају при размењивању добара. Тај систем спутава сељаке као права лудачка кошуља. Од кад су подвргнути његовим законима, сељаци су стално у кризи, увек у дефициту, код свога вазда на туђем. У капиталистички развијеним државама, које имају богате колонијалне поседе, које улажу капитале у мање развијене и сиромашније земље, нешто од добивеног богатства допадне и њиховим сељацима. Они у већем степену уживају благодети једне напредне цивилизације, добијају веће цене за своје производе, имају погоднији кредит, осигуравају се под повољнијим условима, снабдевају се индустриским артиклима јевтиније, путују више и брже, имају на расположењу добра саобраћајна средства, речју живе једним човека достојнијим животом. У тим земљама, имућнији сељаци се одиста могу сматрати неком врстом буржоазије. Они ће се у многим приликама солидарисати са себи одговарајућим елементима у граду и са њима заједно бранити постојећи друштвени поредак.

Сасвим је друкчији положај сељака у заосталим, пољопривредним, полуколонијалним државама, које у разним видовима плаћају данак страном капиталу. Сем терета који на њих набацује државна власт и градска привреда, — нарочито посреднички, трговачки и банкарски капитал, — у тим земљама се на сељаке преваљује већи део терета које држава и привреда плаћају иностранству. Сва удобност и сав луксуз градског живота, највећи део буџета за потребе савремене државе у крајњој линији падају на сељаке, пошто ови немају на кога да пребаце.

Економско стање сељака тешко је у свима државама, јер су они најнижи друштвени слој. Али оно је најтеже у државама које су као целина у подређеном положају према индустриским и капиталистичким државама: ове експлоатишу и колоније и неразвијене, сељачке земље. То је довољан разлог да се нарочито сељаштво заосталих земаља окреће социјализму, који тежи укидању друштвених повластица и разлика не само међу појединцима и класама, већ и међу народима.

Исисавани привредно, сељаци су понижени социјално. У томе погледу, они стоје горе него њихови другови градски радници. Ови плаћају свој данак у облику вишка вредности у корист предузимача. Кад су њега платили и ако он није сувише висок, радници, у оквиру својих материјалних могућности, уживају све благодати савремене градске цивилизације. Сељаци, и кад су имућни, налазе се изван цивилизације, у физичком и духовном мраку, у просторној и техничкој осамљености. Далеко су од болница и апотека, од школа и позори-

шта, често без воде, ноћу и зими без ваздуха, слабо и једнолично храњени, у тесним и ружним становима. Они живе стално у блату и ђубрету, поред стоке, некад заједно са стоком. Већ по својој спољашности, они се разликују од грађана, од „људи“, од господе. Најчешће обучени у своју униформу примитивности, увек опаљена лица, грубих и жуљевитих руку, тешка и спора корака, често одрпани и прљави, сељаци градском свету изгледају као људи неке друге расе. Све показује њихов нижи социјални положај. „Њих гледају са висине, понижавају и вређају сви остали. У привредно неразвијеним земљама... сељаци су у положају колонијалаца; они су модерни робови.“ Могло би се рећи, друга каста, као „парије“ у Индији, — они које други „не додирују“. — Ако је добро плаћен, кад није на послу, градски пролетер има изглед потпуног господина; сељак, чак богат и лепо обучен, остаје нешто ниже, у сваком случају нешто друго. Изолован у селу, он је маркиран у граду: увек на нижој социјалној степеници.

Док је таква сељакова званично призната цена, његова права друштвена вредност је сасвим друкчија. Главни произвођач сировина за занате и индустрију, потрошач готових градских производа, извор људства за привреду, за војску, за цивилизацију, фактор сталности и равнотеже у ужурбаним и растресеном животу града, — сељак је стална резерва човечанства. Што је најважније а најмање је истицано, сељаци су, — у данашњем времену стручности, механизације и моторизације, — једини који живе природним, нормалним и свестра-

ним животом. Они се служе свим својим органима, вежбају све своје способности, телесне и душевне. То су једини потпуни, цели људи. Грађани су се удаљили од природе, од нормалних услова живота, дошли су у сукоб са законима биологије и психологије. Становници великих градова су се „одљудили“, дехуманизовали. Одметнули су се од правила која се некажњено не смеју газити. Казна већ није далеко, ма да је градским животом до сада живело само мање од једне четвртине људског рода. Телесна и душевна дегенерација вреба већ прво поколење које живи у граду.

Треба ли ићи натраг селу и сељаштву? То се не би смело тражити, јер тамо није човечански живот. Али се зацело морају воспоставити главна начела сеоског живота: да сви људи употребљавају све своје органе, да развијају све своје телесне и духовне способности, да се баве на слободном и чистом ваздуху, да имају везе са биљкама и са животињама, да раде својим рукама, иду својим ногама. С друге стране, сељаци морају користити тековине човечанства кроз историју: читати и писати, служити се машинама. Потпун човек је само онај ко живи истовремено сеоским и градским животом. Пошто велики број сељака већ употребљава књиге и машине, може се рећи да је међу сељацима већи број потпуних људи него међу варошанима.

Полазећи од ових чињеница, сељачки социјалисти критикују данашњи привредни, друштвени и културни поредак, сматрају га „хаотичним, неразумним и варварским“, и боре се за његово уки-

дање. Они тврде да су њихове тежње у складу са логиком „историског тока који нужно води укидању тога поретка“. Место данашњег хаоса, они предлажу један ред, али тај ред „није наметање и насиље, већ систем савеза, на основу слободне воље, од најмањег села и општине до савеза европских народа и свих народа“. Место досадашњих неразумних неједнакости и повластица за поједине редове и појединце, они проповедају „разумни поредак“. То је *радна демократија*, коју носе људи што живе од личног рада. То је, с друге стране, режим *социјалне правде и слободе*. Дужности се обављају и богатства расподељују према личним способностима и заслуги, али свако има једнаку могућност да развије све своје способности. У томе се сељачки социјалисти слажу са осталим социјалистима сем комуниста, који траже да се укине свака приватна својина и уклони свака неједнакост међу људима. — Сељачки социјалисти су за укидање *приватне својине* у колико она може послужити човеку за тлачење и исисавање других људи. Али они остављају приватну својину онима који никога не експлоатишу. Од свих других социјалиста разликују се сељачки социјалисти по томе што устају против данашње урбанске, великоварошке цивилизације. Они налазе да савремена техника не само омогућава него и захтева једну нову цивилизацију, која би се развила у пољу. Тако би се све тековине науке и технике прошириле на све људе, па и на сељаке.¹⁷⁾

¹⁷⁾ Брошура *Народна Сељачка Странка*. Основна начела, стр. 7—20; Београд, 1940; 64 стр. Заједно са Програ-

Укратко, сељачки социјалисти су за један нов економски поредак, који би био социјалистички а не капиталистички, сав руковођен мерилом рада, а не мерилом капитала. Они су за једно ново друштвено уређење, задружно место индивидуалистичког, где ће сви људи бити браћа и другови, сарадници. Најзад, они су за једну нову културу, која би била рурална, а не урбанска; пољска, а не градска; општа, не монополска. За разлику од пролетерског социјализма, сељачки социјализам обраћа главну пажњу сељацима, прилагођава се њиховим посебним могућностима, одговара њиховим нарочитим потребама. — Силазећи у сељаштво, социјализам и као наука и као покрет мора претрпети извесне измене, баш као што је претрпео велике измене кад је у другој половини 19 века постао идеологијом индустриске радничке класе.

*

Сељачки социјализам има своја начела, која чине његову филозофску подлогу. Прво начело јесте Рад. Као марксисте, сељачки социјалисти тврде да рад ствара све вредности, али додају да из рада извиру највеће радости и да рад даје највише достојанство. Они социјалистичку доктрину обогаћују другим начелом: Верност Земљи. Зем-

мом и Статутом, ова Основна начела су усвојена од оснивачког Конгреса НСС 17 марта 1940.

Најближа је Народној Сељачкој Странци идејна група бугарских земљоделаца око др. Михаила Геновског. Његово капитално дело Обшшештвеност (друштвеност) и култура (Софија, 1939) јесте први систематски покушај једне левицарске земљорадничке идеологије са скоро потпуним програмом друштвеног преображаја.

ља, по њима, није само средство за рад и место за живот; то је извор енергије, услов за нормални човечији живот. Земља све храни, оплођује и освежава. *Социјална Правда* је битно сељачки захтев. Буржоазија је прокламовала Слободу; индустријски радници теже Једнакости; сељаци траже *Правду*, и то друштвену, социјалну, јер је то најбољи услов за напредовање људског друштва. *Кооперација* је такође првенствено сељачка ствар: не конкуренција, како је рекла буржоазија; не колективизам, како желе радници, већ сарадња. Најзад, *Просвећеност*, пето начело сељачког социјализма, такође највише одговара сељацима, јер се они морају највише борити против незнања и заблуда прошлости, и највише морају тежити материјалној и духовној светлости.

Да би се остварила, ова идеологија претпоставља одређене *оквире*, у којима се одвија друштвени живот. За разлику од варошана који се мрве, атомизирају, сељаци се никад не појављују сами, као изоловани појединци. Први њихов оквир јесте *Породични Дом*, са Радном својином која допуњује дом: породица, кућа и земља на којој се живи и ради. Други оквир јесте *Слободна Домовина*, дом шире заједнице по природном сродству. Док је буржоазија космополитска и иде за својим профитом и док је индустријски радник интернационалан, какав је и његов рад, сељак је везан за домовину. *Нацију сељак схвата као слободан скуп посебних домовина*; државу хоће да види демократски уређену, као савез покрајина, општина и села. Сељаци су за то да се створе Уједињене

европске државе, као етапа ка Савезу Држава, правом Друштву Народа. Али им је још разумљивији и ближи *Савез Рада*, интернационала по животу, по занимањима и интересима: кроз своје посебне организације, у Савезу Рада срећу се људи оба пола, разних народности, језика и вера, људи свих раса и са свих континената. Све везује сродност рада, посла, стварања.

Звезде водиље сељачког социјализма јесу његови крајњи *циљеви*. Сељачки социјалисти не верују у „онај свет“, у загробни живот којим су сељаке тешили све до данас, већ *сматрају да се на земљи може остварити једно боље, разумније и праведније друштвено уређење*. За разлику од политичких фаталиста, који верују да ће до великог преображаја доћи само по себи, по „*нежности историског развоја*“, сељачки социјалисти обележавају своје циљеве као мете које треба достићи, свесним и постојаним напорима организованих маса радног народа. Те мете јесу: *Мир међу народима, Опште благостање и Слобода*. — 1) Под сунцем, тврде сељачки социјалисти, има места за све народе и расе, а људи треба да нађу бољи начин да се такмиче међу собом него што је убилачки и рушилачки рат. 2) Сваки човек који ради мора имати пре свега хлеб, одело и обућу: отуда лозинка „*нико гладан, нико го, нико бос!*“ А затим се свакоме корисном члану друштва мора омогућити да ужива у свима материјалним и духовним благима овога света. 3) Слободу сматрају сељачки социјалисти врховним идеалом свакога људског бића: поступно треба да ишчезну сва ограничења која спутава-

ју човечију личност. Цео друштвени уређај ваља да иде на то да се личности обезбеди несметан расцвет. Тако се сељачки социјализам претвара у хуманизам, и допире до идеала највећих словенских и источњачких мислилаца.

2. Програм, средства, савезници

Обожавање Рада, Верност Земљи, Социјална Правда, Кооперација и Просвећеност, то су начела којима се руководе сељачки социјалисти. Породични Дом и Радна својина, Слободна Домовина и Савез Рада, то су оквири у којима треба да се остваре њихови идеали. А ти идеали јесу: Мир међу народима, Опште Благостање и Слобода. — Шта стоји иза ових начела, оквира и циљева? Какав је *конкретан програм* сељачких социјалиста у политичком, економско-социјалном и културном погледу? Како ће тај програм бити остварен, с којим друштвеним елементима, где и кад? Овде можемо само најкраће одговорити на ова питања.¹⁸⁾

Сељачки социјалисти полазе од тога да европски Југоисток претставља најпогодније тле за развијање њиховог покрета. Јужни Словени као претежно сељачки народи, њихови сељаци као политички најзрелији, могу пре других да прихвате ове идеје. Историја Срба, Бугара, Хрвата и Словенаца, њихови сељачки покрети и државна иску-

¹⁸⁾ Опширније у Програму НСС, цит. брошура, стр. 21—42 и у Статуту НСС стр. 43—58. Припремамо једно опсежно дело у коме се претресају наведена начела, оквири и циљеви: *Сељачки социјализам, рурална и задружна култура*. Свака од горњих дванаест тачака обрађена је у посебној глави.

ства која су већ доживели, сродност са Русима и близина СССР, све то утврђује у веровању да ће Балкан и Подунавље бити колевка сељачког социјализма. Нужно је због тога да ове земље буду независне, да живе у миру, слози и сарадњи. То је могућно само ако воде политику мира и ако се наслањају на СССР, који је њихов природан заштитник и савезник. Пошто је тај терен насељен разним малим народима, који су се у прошлости гложили или су живели под различитим условима, свака од тих држава мора бити уређена федеративно. Село будућности замишљају као савез домова и домаћинстава, општину као савез села, срез као савез општина, покрајину као савез срезова. Тако се стиже до државе, која треба да буде савез покрајина. Више суседних држава на нашем Југоистоку ваља да образују Балканско-подунавску конфедерацију. Унутрашње уређење сваке јединице има се руководити демократским начелима: Народ је извор сваке власти; свака јединица је самоуправна, од села до покрајине, односно до Земље у држави, и до државе у конфедерацији. Одбрана државе, односно конфедерације, спољна политика, привредни план, велики саобраћај и главни извори кредита налазе се, према замисли сељачких социјалиста, у рукама државне, односно федералне владе. Сви други послови остављени су земаљским владама, односно самоуправама. — Демократија сељачких социјалиста није само федеративна, она је исто тако радна: сва права уживају, све олакшице имају, на одговорна и поча-

сна места долазе само људи који живе од личног рада, умног или телесног.

Међу радним светом, највећа се пажња обраћа *сељацима*, међу привредним гранама — *пољопривреди* и пољопривредној индустрији. Земљу могу држати само они који је лично раде, а сви који раде земљу морају је имати довољно да се запосле и издржавају. Максимум породичног поседа јесте 30 ха. Земљиште преко 100 ха одузима се без одштете, а испод тога исплаћује се државним обвезницама. Шуме, рудна блага, велика пољопривредна и тешка индустрија, део текстилне индустрије, индустрија наоружања, цементна индустрија налазе се искључиво у рукама јавних власти. Држава има свој апарат за увоз и извоз, управља целокупном спољном и унутрашњом трговином. Картели су забрањени. Новчанична банка, главна хипотекарна и аграрна банка налазе се у рукама државе. Исто тако сва велика саобраћајна средства. *Цела привреда* подељена је на *три сектора*: приватни, задружни и јавноправни. Приватни сектор се не укида одмах, али цела привредна политика иде на то да се он стално сужава, у корист задружног и јавног. — *Социјална политика* изводи се у корист радника, занатлија, намештеника свих врста; ствара се систем општег обавезног осигурања, снабдевање становима, у градовима и у пољу. Ове мере допуњује здравствено старање за све људе који раде, заштита деце и преваспитање нерадника и паразита. — *Просветна и културна* политика поверена је већим и мањим самоуправним јединицама. Средишна влада има да бди над тим да целокупна просвета у држави буде прожета духом радне демократије. Ниже средње школе отвараће се што више по селима. У њих и у више школе пуштаће се само најспособнији: сиромашне ће издржавати јавне власти. *Слобода мишљења и веровања* је потпуна. Цркве су јавно-правне установе. Свештенике и богомоље издржавају саме верске заједнице. Признаје се подједнако црквени и грађански брак; изједначена су у правима брачна и ванбрачна деца. *Жене* имају сва права као и мушкарци.

Пуну власт у држави сељачки социјалисти мисле да добију путем *народног поверења*. Они нису револуционари по сваку цену, али сматрају да народ има право да себи даје поредак какав хоће и на начин који хоће. Да би се широке народне масе оспособиле да управљају собом, сељачки социјалисти организују сељаке и остали радни народ у једну *претежно сељачку странку*, где могу бити равноправни чланови и други радни људи из града и села. Они избегавају чисто сељачку, професионалну странку, из страха да у њој, као до сада у аграрним и сељачким странкама, не воде прву реч богати сељаци, или чак великопоседници. Више воле да се борбени сељаци страначки удруже са социјално борбеним елементима из града него са социјално конзервативним са села.

Са разних страна, упућују се сељачким социјалистима замерке у погледу њиховог *организационог рада*. Из града долази пре свега прекор, што се у опште сељаци терају у посебну странку: зашто се двоји село од града? Та замерка, упућена свима сељачким странкама, све се мање чује: сељачки покрети већ су стекли „право грађанства“. Остале фракције сељачког покрета замерају им што „цепају сељачке снаге“: зар сељаштво и овако није већ доста поцепано и разбијено? Са крајње левице долази сличан прекор: зашто се цепа радни народ? Зар не би сви људи који раде, у граду и на селу, могли бити у једној странци радног народа? На те приговоре, сељачки социјалисти одговарају овако. Пре свега потсећају на Хегелову тврдњу да је цепање једне странке или кла-

се знак њене животне снаге.¹⁹⁾ Ни сами градски радници, много ближи једни другима него што су сељаци међу собом, ни сами индустријски радници не могу бити сви у једној странци. Оно што је пре свега нужно, кажу даље, то је да се сељаци отргну од грађанских странака, да се извуку из ропства капиталиста и шпекуланата, да се сачувају исто тако од захвата тоталитарних покрета који налазе за њих примамљиве паролe. Од свега тога не може их успешно избавити један револуционаран, крајње левичарски покрет, који као догму истиче диктатуру пролетаријата. Не може их организовати ни стари демократски социјализам, који нема разумевања за особите потребе села и за менталитет сељака. Нису више довољне ни сељачко-демократске странке, којима су као савезници били увек ближи грађански него раднички кругови. Осветљени великим светским догађајима, сељаци данас траже свој посебан покрет, али левичарски; социјалистички, али сељачки. Они хоће да сарађују са градским радницима, али не као њихово оруђе, већ као равноправни. Најбоља гаранција за равноправност јесте посебно организован покрет, који тече паралелно са радничким покретом и, као он, тежи социјализму.

¹⁹⁾ У једном писму Бебелу, Ф. Енгелс каже ово: „Пролетерски покрет нужно пролази кроз разне ступњеве; на сваком ступњу задржи се један део људи и не иде даље са осталима; и тако се „солидарност пролетаријата“ остварује у разним групацијама, које се гложe на живот и на смрт, као хришћанске секте у римском царству за време највећих прогона.“ *Одabrana писма Маркса и Енгелса*, стр. 88; Загреб, 1938.

Социјалистички сељачки покрет обраћа нарочито велику пажњу на извесне елементе на селу који га обезбеђују од назадних и капиталистичких утицаја: на омладину и на жене, на сиромашне људе и на запуштене крајеве. Ова четири угла „правоугаоника победе“ спојени су линијама које значе облике акције: политички рад за освајање власти; економска организација, кроз задруге и синдикате, за одбрану у садашњости и оспособљавање за будућност; културна организација, за храну духа; забава, за храну душе. Они не одбацују државу, већ желе да је ставе у службу радном народу, хоће да се послуже њоме за одбрану своје власти од непријатељске класе. — Сељачки социјалисти знају да државну власт не могу освојити без сељака, који сачињавају већину скоро свих народа сем Енглеза. Али они су свесни и тога да не могу владати без своје властите, левичарске и поштене интелигенције, нити своју власт могу успешно одбранити без помоћи градских радника.

Као што комунисти имају своју битну лозинку „Пролетери свију земаља, уједините се!“ сељачки социјалисти имају као социјалну основу: „Савез умног и телесног рада села и града“. Социјалисти и комунисти истичу црвену заставу; аграрне и оне сељачке странке, код којих национализам не једе сељаштво, зелену; сељачки социјалисти носе зелену заставу на црвеном копљу и украшену црвеном звездом или црвеним натписима.

Знајући да сељаци сами не могу привести крају велику борбу, они траже савезнике у граду. Не одбацују без даљњега сваку сарадњу са нап-

редним људима и групама у грађанству, али као правило истичу да су сељацима природни и прави савезници градски, индустриски и остали радници. С времена на време, кад имају пред собом какав заједнички циљ и по одређеним питањима, сарађују са грађанским покретима; радничке странке, међутим, сматрају својим трајним савезницима, са којима су судбински повезани. Ако је прво тактика, друго је политика. Сељачки социјалисти не признају ни градовима ни градским радницима монопол на револуционарност, нити се одричу ма у чију корист водеће улоге у великим догађајима. Они за себе не траже ни монопол ни водећу улогу по сваку цену. Локомотива будућности, верују они, не може ићи по једној трачници: ни само по сељачкој, али ни само по радничкој. Нужне су две шине, сељачка и радничка. Догађаји могу учинити да на једном завијутку скоро цела тежина локомотиве падне на сељачку трачницу. Кад се десило такав случај у Бугарској, сељаци су остали сами, без радничке помоћи. У Русији се десило обрнуто. Сељаци су братски и лојално помогли раднике. Резултате једног и другог држања знамо.

Да би радници сматрали сељаке као другове и браћу, као равноправне савезнике, нужно је да се ослободе старе, прастаре градске навике да се висине и презриво гледају на све што долази са села. Да би освојили равноправност, сељаци морају доказати да нема социјализма без сељака: то је задатак сељачког социјализма и социјалистичког сељачког покрета.

ЗАНЉУЧАН

Социјализам није више страшило као пре сто година. То није више утопија усамљених сањалица, ни „завера једнаких“²⁰⁾ ни топла проповед трибуна разочараних у грађанску демократију. Више не очекују једно „велико вече“ ни они који верују у фаталну концентрацију капитала и не мање фатални сусрет Радника и Капиталиста у „задњој“ борби. Социјализам је постао врло компликована, сложена и тешка борба, борба са једним светом који продужује свој живот на све начине. Чак и на тај начин што на изглед усваја лозинке, називе, организационе облике, и само име социјалистичко. Јављају се на све стране имитације, сурогати, фалсификати социјализма. То је најбољи знак да су његове идеје овладале народним масама, да су ушле и у највише кругове, као што је некад хришћанство било продрло у царски двор. Социјализам је обојио национализам, религију, морал, уметност, речју цео друштвени живот. Атмосфера је пуна социјализма. Сами његови противници не могу му више одолети.

Слично нешто дешава се после Рата са сељаштвом. Оно је испало јаче него што су претпостављали пријатељи и непријатељи. Нити су се сељаци пролетаризовали, нити пристају да буду неуморни чувари једнога поретка који их понижава и таре. Привреда мора све више да им се обраћа, за сировине и за људе, за произвођаче и

²⁰⁾ Социјалистички фанатици око Граха Бабефа, у сенци умируће Француске револуције.

потрошаче; политика и држава све више зависе од њих, на изборима и у рату. Сељаци надживљују све кризе, економске и моралне; уметност се инспирише и храни у Америци од Индијанаца и Црнаца, у Европи од сељака. Последњих година, чују се сваки час речи „земља“, „груда“, „сељак“, „сељаштво“. Поред *идеје социјализма*, ништа се више не намеће општој пажњи од *снаге сељаштва*.

Највећи догађај 18 века јесте *сусрет челика и водене паре*, из чега се родио машинизам. Највећи догађај 19 века јесте *сусрет социјализма и пролетаријата*. Највећи догађај 20 века јесте *сусрет социјализма и сељаштва*. Дубок, озбиљан, спор и темељан свет, сељаци социјализму прилазе опрезно, са подозрењем и неверицом. Страхују да се не ради о *простој промени господара*, о још једној, новој промени господара. То их не би много одушевило, ма да би и то радије примили него продужење старог стања. Али није довољно да они пасивно приме један наметнути поредак, чак ни поредак који би радио у њихову корист. Погрешно је радити за сељаке а без *сељака*. 1847 правилно је речено да „*ослобођење радника мора бити дело самих радника*“; данас се мора исто рећи за сељаке. Поучени историјом, морамо додати, да се сами радници не могу ослободити без помоћи сељака, нити се сами сељаци могу ослободити без помоћи радника. Те две пријатељске класе, *корачајући упоредо*, састаће се у социјализму, у друштву без класа и без повластица.

САДРЖАЈ

	страна
<i>I Социјализам се окреће сељаштву</i>	4
1. Сто година модерног социјализма	5
2. Дрво социјализма се грана	11
<i>II Сељаштво се окреће социјализму</i>	19
1. Припремни сељачки покрети	19
2. Савремени сељачки покрети	26
<i>III Социјалистички сељачки покрет</i>	38
1. Сељачки социјализам: начела, оквири, циљеви	41
2. Програм, средства, савезници	50
<i>Закључак</i>	57

НАРЕДНЕ СВЕСКЕ БИБЛИОТЕКЕ:

Библиошека „Полишика и Друштво“ објавиће у наредним свескама:

Д-р Коста М. Милушиновић: Вунова омладина, њен полишички, културни и социјални значај.

Д-р Мијо Мирковић: Економска структура Југославије.

Списак досада објављених и нераспродатих књига
Библиотеке „ПОЛИТИКА и ДРУШТВО“

1. Д-р Михаило Илић, Пред конкордатом II изд. 5.— дин.
4. Љубомир Радовановић, Одвајање црква и државе у Француској 5.— дин.
6. Д-р Јован Ђорђевић, Контрола уставности закона и америчка демократија 8.— дин.
8. Д-р Михаило Илић, Шта треба изменити у Закону о штампи 5.— дин.
10. Д-р Милан Владисављевић, Државноправни положај Хрватске у оквиру Хабсбуршке монархије 10.— дин.
11. Владимир Св. Симић, Идеолошки фронтови 7.— дин.
12. Д-р Јован Ђорђевић, Савремена Кина као држава 5.— дин.
13. Радоје Л. Кнежевић, Кроз средњу школу I . 10.— дин.
14. Михаило С. Пешровић, Француска политика и владе народног фронта 7.— дин.
15. Радоје Л. Кнежевић, Кроз средњу школу II (забрањено)
18. Д-р Мехмед Беговић, Муслимани у Босни и Херцеговини 5.— дин.
19. Француска — 14 јули 1938 15.— дин.
20. Д-р Милан Владисављевић, Развој уставности у Србији 7.— дин.
21. Д-р Михаило Илић, Народна школа и народни учитељ 5.— дин.
22. Д-р Михаило Илић, Политички и правни чланци 6.— дин.
23. Из изборног права: О праву гласа у демократији; Однос бирача и посланика; Наш данашњи изборни систем (Владимир Св. Симић, Љубомир Радовановић и Д-р Мих. Илић). 6.— дин.
24. Д-р Божидар В. Марковић, Пре двадесет година 8.— дин.
25. Д-р Божидар С. Марковић, Реформа нашега грађанског законодавства 5.— дин.
26. Слободан Јовановић, Амерички федерализам 5.— дин.
27. Д-р Миливоје Ч. Марковић, Правна држава . 7.— дин.
28. Д-р Андрија М. Рисшић, Дунав — геополитичка студија 8.— дин.
29. Д-р Никола Коншандиновић, Сељачко газдинство у Југославији I 7.— дин.

30. Д-р Борђе Тасић, Социјална идеологија и национализам Антуна Радића 5.— дин.
31. Д-р Никола Коншандиновић, Сељачко газдинство у Југославији II 7.— дин.
32. Загорка Мићић, Наша културна политика I 8.— дин.
- 33 и 34. Д-р Јован Борђевић, Јавно мњење . . 12.— дин.
35. Д-р Борислав Ив. Благојевић, Село нашег Југа и његови проблеми 8.— дин.
36. Д-р Иван Рибар, Хрватско-српски односи у прошлости 7.— дин.
- 37 и 38. Д-р Сениша Шанковић, Животни простор 12.— дин.
39. Лука Смодлака, Скандинавизам 8.— дин.
40. Загорка Мићић, Наша културна политика II 8.— дин.
41. Д-р Љубица Вуковић-Тодоровић, Свесловенство Стјепана Радића 10.— дин.
- 42 и 43. Д-р Љубомир С. Дуканац, Привредно уређење федералних држава 10.— дин.
- 44, 45 и 46. Д-р Јован Борђевић, Основна питања федералне државе 20.— дин.
47. Арх. Иван М. Здравковић, Модерна архитектура и њен социјални значај 6.— дин.
48. Драгослав Р. Јанковић, Почети радикалне странке у Србији 6.— дин.
49. Алекса К. Машановић, Уједињење Црне Горе са Србијом 7.— дин.
50. Д-р Драгољуб Јовановић, Социјализам и сељаштво 10.— дин.

